

Uit de voorgeschiedenis van het WNT *

door

DR. M. DE SMEDT

In 1864 verscheen de eerste aflevering van het „Woordenboek der Nederlandsche taal” (WNT) ; het eerste deel (A-Ajuin) werd in 1882 gepubliceerd.

De voorgeschiedenis van dit monumentaal werk reikt evenwel terug tot diep in de 18de eeuw. Inderdaad, reeds meer dan 100 jaar voor het verschijnen van de eerste aflevering, namelijk in 1762, had Josua van Iperen in de „Tael - en dicht - kundige by-dragen” een „Uitnoodiging der liefhebbers en kenners van onze moedertale, tot het helpen toestellen van een oordeelkundig Nederduitsch woordenboek” geplaatst¹; daarin wees van Iperen o.a. op de noodzaak „een Genootschap op te rigten, van het welk ieder Lid eene bepaalde taak op zig nam” „om in het opzetten en vervaardigen van zulk een nuttig werk [nl. 'het vervaardigen van een goed *Oordeelkundig Woordenboek*'] wel te slagen”².

Wanneer enkele jaren later, in 1766, de „Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden” opgericht wordt, zal voor deze vereniging gedurende ruim 25 jaar het opstellen van een groot beschrijvend woordenboek van onze taal een programmapunt van eerste orde zijn³.

Het wekt verwondering dat de lange en lijdzame weg die loopt van de oproep van van Iperen van 1762 tot het in 't licht komen van de eerste aflevering van het WNT in 1864 nog niet op een systematische en grondige manier in kaart gebracht is - summiere

* Ik dank Prof. Dr. J. F. Vanderheyden, Emeritus-hoogleraar K.U.-Leuven, voor de bereidwilligheid en de kritische zin waarmee hij dit artikel heeft willen nalezen.

1. J. van Iperen: *Uitnoodiging* (...). P. 509-514 in: *Tael- en dicht-kundige by-dragen*. Leyden, 1762.

2. J. van Iperen: *o.c.* P. 512.

3. Cfr. o.m. de „Handelingen van de Maetschappye (...)” van 1770, 1773, 1774, 1783, 1787, 1789 en 1794. De geschiedenis van de activiteiten van de „Maetschappy” op lexicografisch gebied op 't eind van de 18de eeuw zou een afzonderlijk onderzoek vergen. Ruim 125 jaar geleden reeds bezorgde J. T. Bergman een „Verslag van het bij de Maetschappij der Nederlandsche letterkunde, te Leiden, weleer verrigte, ter vervaardiging van een Algemeen omschrijvend woordenboek der Nederlandsche taal, gedurende de jaren 1770-1796”, gepubliceerd p. 213-250 in: *Archief voor Nederlandsche taalkunde*, verzameld door A. de Jager. III (1851-52).

In de loop van onze bijdrage zullen we een aantal keren verwijzen naar de plannen en ontwerpen die in de schoot van de Leidse Maetschappij tot stand kwamen.

overzichten als dat van Matthias de Vries in het eerste deel van het WNT niet te na gesproken⁴. Meer speciaal is het te verwonderen dat we in een gezaghebbend handboek als de „Geschiedenis van de Nederlandse taal” van C.G.N. de Vooyo kunnen lezen : „Het woordenboekplan, dat op het einde van de 18e eeuw mislukte was, werd opnieuw geopperd tijdens de eerste *Taal- en Letterkundige Congressen* (1849-50)”⁵, waardoor de illusie wordt gewekt dat er tussen 1800 en 1850 niets, of althans niets noemenswaardigs, voorgevallen is op het stuk van de pogingen om tot een woordenboek van het Nederlands te komen⁶. Anderzijds is het verheugend te kunnen constateren dat F. de Tollenaere in de meer recente „Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde” (1977) wel de lexicografische werkzaamheden van de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlands Instituut uit het begin van de 19de eeuw in herinnering brengt ; doch ook hier blijft het bij een blote vermelding die nog geen tien regels in beslag neemt⁷.

Het lijkt ons dan ook volkomen verantwoord in deze korte bijdrage wat meer licht te werpen op de activiteiten gericht op het vervaardigen van een woordenboek van het Nederlands in de eerste helft van de 19de eeuw, d.i. in de periode die ligt tussen de mislukking van de pogingen van de Leidse „Maetschappij” terzake (eind 18de eeuw) enerzijds, en anderzijds de werkzaamheden van de eerste Taal- en Letterkundige Congressen (rond 1850) die tenslotte de definitieve stoot tot de verwezenlijking van het woordenboekproject gegeven hebben.

*

In een studie van de voorgeschiedenis van het WNT in de eerste helft van de 19de eeuw, moet in chronologische orde op de eerste plaats de lexicografische activiteit van de Tweede Klasse van het

4. WNT. Dl. I (A - Ajuin). Inleiding. P. II en vlg.

5. C. G. N. de Vooyo : *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Groningen, 1970. (Herdruk van de 5de uitg. van 1952). P. 177.

6. Wel vermeldt De Vooyo op p. 157 Schilperoort (cfr. infra) en gaat hij op p. 178-179 in op De Vries' beginselen zoals die in de „Inleiding” op deel I van het WNT verwoord zijn, waaruit blijkt dat De Vooyo in ieder geval weet moet gehad hebben van de door De Vries vermelde activiteiten op lexicografisch gebied uit de eerste helft van de 19de eeuw.

7. *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Onder redactie van D. M. Bakker en G. R. W. Dibbets. Den Bosch, Malmberg, 1977. P. 226.

Cfr. eveneens : T. Coopman, p. 600-636 in : VMKVA (1901), die in een lezing over het WNT de stichting van het Koninklijk Instituut en de werkzaamheden op lexicografisch gebied van de Tweede Klasse in een achtal regels beschrijft. En ook het recent artikel van Nienke Bakker : *The Dutch Dictionary*. P. 18-27 in : *Dutch Studies* II (1976) beperkt zich tot een verwijzen naar de lexicografische bedrijvigheid van de Tweede Klasse in vier regels. (P. 19).

Koninklijk Nederlands Instituut ter sprake komen, en met name het „Verslag, (...) , betrekkelijk de inrigting en vervaardiging van het Algemeen Hollandsch Woordenboek”, in 1809 in dit genootschap uitgebracht⁸.

Het genoemde „Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en schoone Kunsten” werd op 4 mei 1808 opgericht door koning Lodewijk Napoleon⁹; het werd ingedeeld in vier klassen, waarvan de tweede „de Hollandsche Letterkunde en Geschiedenis” tot algemeen studieterrein toegewezen kreeg¹⁰; ook kreeg de Tweede Klasse volgens M. de Vries van meetaf aan de opdracht een woordenboek te vervaardigen¹¹.

Voor het zopas vermelde „Verslag, (...) , betrekkelijk de inrigting en vervaardiging van het Algemeen Hollandsch Woordenboek”, verslag dat reeds op 10 april 1809 klaar was, tekenden de leden M. Siegenbeek, W. Bilderdijk, P. Weiland, J.H. van der Palm en J.W. Bussingh. Dit verslag komt ons voor als een goed uitgewerkt document, waarin diverse wezenlijke problemen in verband met het op te stellen woordenboek aan bod komen, en dat tevens een praktisch stramien voor verder opzoekings- en verzamelwerk kon bieden. We komen er dadelijk op terug.

Op de jaarvergadering van het Instituut van hetzelfde jaar 1809 (28 aug. - 1 sept.) blijkt de algemene voorzitter van het Instituut, J.H. van Swinden, er zich van bewust dat „het vervaardigen van een uitvoerig Woordenboek onzer Taal” behoort tot die „verrigtingen der Klasse” die slechts „na veel tijds, vruchten zullen kunnen opleveren, rijp genoeg, om aan het Algemeen te worden aangeboden”. Niettemin vindt de voorzitter „dat de wijze, om dien arbeid aantevangen en voort te zetten, op eenen zoo regelmatigen voet is ingerigt, dat men zich met den besten uitslag mag vleijen!”¹².

Enkele jaren later, in 1816, heet het in het „Vlugtig overzicht der werkzaamheden van de Tweede Klasse (...) , gedurende den

8. *Verslag, bij de Tweede Klasse des Koninklijken Instituuts, door de Commissie der Taalkundige Werkzaamheden uitgebragt, betrekkelijk de inrigting en vervaardiging van het Algemeen Hollandsch Woordenboek.* 18 p.

Ook gepubliceerd in: *Archief voor Nederlandsche taalkunde*, verzameld door A. de Jager. III (1851-52). P. 321-342.

9. Lodewijk Napoleon Bonaparte (1778-1846), jongere broer van Keizer Napoleon, was van 1806 tot 1810 koning van Holland. (Cfr.: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Onder red. van J. A. Van Houtte, e.a. Dl. IX: Omwenteling, Vereniging en Scheiding. 1795-1840. Antwerpen-Brussel ..., 1956. P. 79-100).

10. Cfr.: *Proces Verbaal van de eerste algemeene vergadering van het Koninklijk Instituut* (...), gehouden in Amsterdam, den 24sten en 27sten augustus, des jaars 1808. Inleiding.

11. Cfr.: M. de Vries: WNT. Dl. I. Inleiding. P. VII.

12. *Proces-Verbaal van de tweede algemeene vergadering van het Koninklijk Instituut* (...), gehouden in Amsterdam, (...) 1809. P. 14.

tijd van haar bestaan" dat genoemde Klasse zich vroeger en nu „onafgebroken bezig [houdt] met het verzamelen en rangschikken der bouwstoffen, tot het vervaardigen van een Algemeen Nederduitsch Woordenboek" ¹³.

Verder dan tot dit verzamelen en excerpieren is het in de schoot van de Tweede Klasse van het Instituut evenwel niet gekomen. De oorzaak van het uitblijven van een concreet resultaat volgens M. de Vries : „Niemand nam de leiding op zich, elk lid liet het op anderen aankomen, en de ijver duurde niet lang" ¹⁴. Wel werd uit het geëxcerpeerde materiaal een verklarend woordenboek op Hooft samengesteld ¹⁵.

We keren terug naar het „Verslag, (...), betreffende de inrichting en vervaardiging van het Algemeen Hollandsch Woordenboek" van 1809.

In dit rapport wordt achtereenvolgens gehandeld „Over de *vereischten* van een Algemeen Hollandsch Woordenboek", wordt er gesproken „Van de *hulpmiddelen*, ter zamenstelling van het Woordenboek voorhanden" en „Over de *mid-delen ter volmaking*"; de „voorloopige *bepaling der taalkundige gronden*, waarop het Woordenboek zou moeten gebouwd worden" wordt naar een „Commissie of bijzonder persoon" verwezen; tenslotte staat het verslag stil bij „de *regeling* (...) van *alles*, wat dienen kan, om den *arbeid* der vervaardiging van een algemeen Hollandsch Woordenboek op de meest gepaste wijze te doen aanvangen en voortzetten".

Het eerste kapittel, „Over de *vereischten* van een Algemeen Hollandsch Woordenboek", valt uiteen in vier paragrafen, die antwoorden zijn op evenzoveel vragen. De eerste vraag luidt : „Wat moet het bedoelde Woordenboek behelzen ?". In algemene termen is het antwoord : „dat het Woordenboek den ganschen schat der Hollandsche Tale, zoo veel mogelijk, volledig moet bevatten ; als moetende dienen, zoo om alles wat in die Tale geschreven is, voor een iegelijk verstaanbaar te maken, als om hem in staat te stellen, om zich daarin over allerlei onderwerpen duidelijk, sierlijk, en krachtig uit te drukken" ¹⁶.

13. *Verslag van de openbare vergadering der Tweede Klasse* (...) (28 november 1816). Amsterdam, 1817. P. 17.

14. Cfr. : M. de Vries : WNT. Dl. I. Inleiding. P. VIII.

15. *Uitleggkundig woordenboek op de werken van Pieter Corneliszoon Hooft*, uitg. door de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut (...). Amsterdam, 1825-1838. 4 dln.

16. *Verslag*. P. 2.

Dit tweevoudig programma vinden we in grote trekken reeds verwoord in het „Beredeneerd Plan tot het vervaardigen van een algemeen, omschryvend woordenboek der Nederlandsche tale”, in 1773 in de schoot van de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde van Leiden tot stand gekomen, en waar het heet: „Het oogmerk van een algemeen, omschryvend Nederduitsch Woordenboek is, niet alleen de Nederduitsche tael in zoo verre te doen kennen, als noodig is, om de schriften, die in dezelve zijn opgesteld, voor ieder verstaenbaer te maken; maer ook, om den geheelen schat onzer Tale by een te vatten, en den rijkdom, de kracht, en de schoonheid derzelve voortestellen, en, daerdoor, ieder welke zich zyner Tale bekreunt, genoegzame aenleiding te geven, om al wie Nederduitsch spreekt of schrijft wel te verstaen, en zelf die Tael zuiver, regelmatig, en, met eene rijkheid van gepaste woorden, te spreken en te schryven”¹⁷.

En wat verder spreekt het „Beredeneerd Plan” over „een algemeen Woordenboek, waerin, zoo veel mogelijk, de geheele Tael plaets vond”¹⁸.

Zowel in 1773 als in 1809 menen de ontwerpers van een woordenboekplan derhalve dat het woordenboek de volledige eigen taalschat moet bevatten. Ook de bedoeling die ze daarmee hebben komt grosso modo overeen in beide ontwerpen: ten eerste moet aldus iedereen alles wat in het Nederlands gesteld is (of gezegd wordt - cfr. bijv. „wie Nederduitsch *spreekt*”) kunnen begrijpen; ten tweede - en hier is er wel enig verschil in de formulering althans - moet aldus, d.i. door de volledige eigen taalschat te geven, elkeen in staat gesteld worden zich duidelijk, sierlijk en krachtig uit te drukken (Verslag. 1809) en de taal zuiver, regelmatig en met een rijkheid van gepaste woorden te gebruiken (Beredeneerd Plan. 1773).

Naar alle waarschijnlijkheid hebben de opstellers van het „Verslag” van 1809 zich in de formulering van de doelstelling van het woordenboek gedeeltelijk laten inspireren door wat ze daaromtrent in het „Beredeneerd Plan” van 1773 gelezen hadden - er is zelfs een paar keer woordelijke overeenkomst. Overigens blijkt uit het „Verslag” zelf dat de samenstellers ervan op de hoogte waren dat er bij de „Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden” „een ontwerp (...) tot het vervaardigen

17. *Beredeneerd Plan*. 1773. P. 2. De aangehaalde tekst vormt in ietwat gereduceerde vorm tevens artikel I van het in 1774 opgesteld „Ontwerp van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leyden, tot het vervaardigen van een algemeen, omschryvend woordenboek der Nederlandsche tale”.

18. *Beredeneerd Plan*. P. 3.

van een algemeen omschrijvend Woordenboek onzer Taal" werd opgesteld¹⁹.

Nadat het algemeen oogmerk van het woordenboek opgegeven is, gaat het „Verslag" over tot de gedetailleerde vermelding en korte bespreking van de verschillende categorieën van woorden die in het samen te stellen woordenboek hun plaats moeten krijgen.

Ook hier blijkt meer dan eens dat de voorstellen van 1809 niet los staan van vroegere projecten en verwezenlijkingen op lexicografisch gebied.

Ter illustratie hiervan kunnen we bijvoorbeeld verwijzen naar wat het „Verslag" zegt over „de *verouderde* [woorden], en zulke, welke alleen bij enkele Schrijvers van algemeen erkend gezag voorkomen". Bedoeld worden die woorden welke „in de algemeene taal" niet opgenomen zijn, maar bij „*Hooft, Vondel, Huygens*, en meer dergelijke Schrijvers" voorkomen. Er zijn volgens het „Verslag" drie redenen om dergelijke woorden op te nemen : 1. Omdat ze kunnen bijdragen tot een beter begrip van de geschriften van de auteur in kwestie ; 2. Omdat deze woorden soms „als voortreffelijke bijdragen ter vermeerdering van den taalschat mogen beschouwd worden" ; 3. Omdat hun opname toelaten zal tegen het gebruik van sommige te waarschuwen, „uit hoofde van eenige strijdigheid met de analogie der tale of eenig ander gebrek"²⁰.

Ook in het „Beredeneerd Plan" van 1773 wordt - zij het zijdelings - over „oude woorden" gesproken, „welke thans, wel niet by onze schryvers in algemeen gebruik zijn, doch welke echter goed Duitsch zijn, en niet verdienen verloren te raken"²¹, terwijl we eveneens in het „Ontwerp tot het opstellen en bewerken van een Nederduitsch omschryvend woordenboek" van 1791, door N. Hinlopen²² voor de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde van Leiden opgesteld, iets over „verouderde woorden" lezen : „daer is ook een soort van verouderde woorden, welke wel als zoodanig behooren aangestipt te worden ; echter indien zy aen de taelregelen voldoen, als goed gestempeld moeten worden. Dan onder deze zullen er vele door den tijd aen zeker verloop hinken, welk ook naeuwkeurig aengeteekend en verworpen moet worden"²³. Waaruit blijkt dat Hinlopen ook het opnemen van ver-

19. *Verslag*. P. 14. Wellicht wordt het „Ontwerp" van 1774 bedoeld. (Cfr. *supra*, noot 17).

20. *Verslag*. P. 3.

21. *Beredeneerd Plan*. P. 3.

22. Nicolaas Hinlopen (1724-1792). Noordnederlands notaris en taalkundige. (Cfr. : *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Dl. VIII. Kol. 777-778).

23. *Ontwerp*. 1791. P. 5.

ouderde *gebreekte* woorden voorstaat, precies om ze te verwerpen.

Het is interessant ter vergelijking even te peilen naar het standpunt van een paar buitenlandse 18de-eeuwse lexicografen in verband met verouderde woorden.

Zo is er bijvoorbeeld de Duitse lexicograaf J.C. Adelung (1732-1806), die in de „Vorrede” van het eerste deel (1774) van zijn „Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches” het probleem van de verouderde woorden even aanraakt: „da verschiedene ältere Schriften noch täglich gelesen werden” heeft Adelung „die in denselben vorkommenden veralteten oder provinziellen Wörter, Bedeutungen und Wortfügungen mit aufgeführt”²⁴; m.a.w. Adelung neemt verouderde woorden op ter wille van de hulp die ze kunnen bieden voor een betere verstaanbaarheid van oudere geschriften.

Ook de 18de-eeuwse Engelse lexicograaf Samuel Johnson (1709-1784) heeft het in de „Preface” op zijn „Dictionary of the English language” over „obsolete words”: ze zijn toegelaten „when they are found in authours not obsolete, or when they have any force or beauty that may deserve revival”, m.a.w. wanneer ze nog bij moderne auteurs worden aangetroffen, of wanneer ze door hun kracht of schoonheid tot verrijking van de moderne taalschat kunnen bijdragen²⁵.

Redenen tot opname van verouderde woorden in een woordenboek als het bijdragen tot de verstaanbaarheid van oude geschriften en tot verrijking van de moderne taalschat, of occasioneel het waarschuwen tegen het gebruik van deze woorden, waren derhalve in 1809 niet nieuw of oorspronkelijk. Het is best mogelijk dat de opstellers van het „Verslag” van 1809 naast het „Beredeneerd Plan” van 1773, het „Ontwerp” van 1774 en dat van 1791, ook o.m. de woordenboeken van een J.C. Adelung en een S. Johnson naast zich liggen hadden. In hun „Verslag” vernoemen ze in ieder geval o.a. „het Woordenboek der Engelsche taal van *Johnson*” en „dat der Hoogduitsche van *Adelung*”²⁶.

Ook voor de tweede paragraaf van het eerste kapittel betreffende de vereisten van het woordenboek, die een antwoord geeft op de vraag „Wat moet omtrent de opgegevene woorden worden aangemerkt?”, zijn de opstellers van het „Verslag” ongetwijfeld te rade gegaan bij wat anderen terzake reeds hadden voorgesteld.

24. J. C. Adelung: *Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart*, (...). Leipzig, Breitkopf, 1774-1786. Bd. I. Vorrede. P. XIII.

25. S. Johnson: *A Dictionary of the English Language* (...). London, 1755. Preface.

26. *Verslag*. P. 12.

Zo bijvoorbeeld moeten „de onderscheidene zoo *eigenlijke* als *metaforische beteekenissen* van het woord” opgenomen worden, waarbij verderop aangemerkt wordt : „a. De beteekenissen moeten duidelijk en naauwkeurig onderscheiden en verklaard worden. b. De eerste en oorspronkelijke beteekenis moet vooraan geplaatst worden, en daarna de verdere beteekenissen, zoo als zij, het zij uit elkanderen, het zij elk afzonderlijk uit de eerste gevloeid zijn. c. De beteekenissen moeten, zoo veel mogelijk, door voorbeelden uit goede Schrijveren gestaafd en opgehelderd worden”²⁷.

Het „Beredeneerd Plan” van 1773 stelde als vereiste „dat eerst de eigenlyke en oorsprongelyke beteekenis, en vervolgens ook de overdrachtelyke en uit elkander voortvloeiende en afgeleide beteekenissen, en alle de verschillende gebruiken van ieder woord, naauwkeurig bepaeld en verklaerd worden”²⁸ – hetgeen duidelijk overeenstemt met het vernoemde punt b uit het „Verslag” van 1809.

Reeds in 1755 had Samuel Johnson in de „Preface” tot zijn woordenboek aangemerkt dat „in every word of extensive use, it was requisite to mark the progress of its meaning, and show by what gradations of intermediate sense it has passed from its primitive to its remote and accidental signification ; so that every foregoing explanation should tend to that which follows, (...)”. Johnson was er zich evenwel van bewust dat het niet altijd mogelijk is voor elk woord stap voor stap de verschillende beteekenissen, zoals ze zich uit de oorspronkelijke ontwikkeld hebben, weer te geven. Sommige beteekenissen van een woord kunnen zo ineengestrengeld zijn, dat het onmogelijk is de ene uit de andere af te leiden²⁹.

En in de voorrede tot het woordenboek van Adelung horen we een gelijkaardige klank. Ook Adelung zegt in verband met de beteekenisverklaring in zijn woordenboek : „Die Bedeutungen, (...), sind der Sache gemäß geordnet, das ist, wie sie vermuthlich aus und auf einander gefolget sind”. Doch ook Adelung nuanceert dat hij deze werkwijze niet altijd kon volgen, omdat bijvoorbeeld de eerste beteekenis van een woord niet meer voorhanden is of omdat sommige afgeleide beteekenissen zijn verdwenen³⁰.

Ook het staven van de woordbeteekenis met voorbeelden uit schrijvers - bovengenoemd punt c - was in 1809 niet nieuw. Inderdaad, reeds het „Ontwerp” van 1774 zegt daaromtrent : „Men zal alles, met goede Voorbeelden, uit de beste Schryveren, bevestigen,

27. *Verslag*. P. 6.

28. *Beredeneerd Plan*. P. 4. (Cfr. ook : *Ontwerp*. 1774).

29. S. Johnson : *Dictionary*. Preface.

30. J. C. Adelung : *Versuch* (...). I. Vorrede. P. XIV.

en dezelve, zoo veel als mogelijk is, naar rang van hunnen ouderdom, plaatsen" ³¹.

In hetzelfde jaar 1774 schreef Adelung in verband met het opnemen van bewijspplaatsen: „Um aber doch einige der vornehmsten Fälle zu zeigen, in denen ein Wort, oder eine Bedeutung desselben gebraucht wird, sind Beyspiele nöthig". Zijn voorbeelden heeft hij „aus den neuesten und beliebtesten Schriftstellern" genomen, wat niet wegneemt dat ook soms bewijspplaatsen aan oudere auteurs ontleend zijn, bijvoorbeeld aan Luthers bijbel, „weil *Luthers* deutsche Bibel in jedermanns Händen ist" ³².

En reeds 20 jaar vroeger - in 1755 - werd het procédé van het inlassen van bewijspplaatsen in een woordenboek doorgevoerd door S. Johnson, die zijn voorbeelden ontleende „from the writers before the restoration"; dit betekent niet dat Johnson er voorstander van is te ver in de tijd terug te gaan: „I have fixed *Sidney's* work for the boundary, beyond which I make few excursions" ³³.

De voorstellen in het „Verslag" van 1809 op het stuk van de betekenisomschrijving bewijzen eens te meer dat dit „Verslag" aansluit bij projecten die in het eigen taalgebied vroeger reeds - in de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde van Leiden - opgesteld werden, en bij de ideeën van gezaghebbende lexicografen in het buitenland.

Dit betekent nochtans niet dat er in de voorstellen van 1809 soms geen afwijking van buitenlandse standpunten kan zijn. Inderdaad, wanneer het „Verslag" meent dat in het woordenboek „de spreekwijzen en spreekwoorden, (...), en derzelver verklaring" op hun plaats zijn ³⁴, dan is dit wel in overeenstemming met het „Berèdeneerd Plan" van 1773, waarin spreekwoorden „een byzonder fonds van den rijkdom eener tael" genoemd worden ³⁵; doch dan staat deze opvatting diametraal tegenover die van een Adelung, die de gehele woordenschat van het Duits indeelt in een vijftal waardeklassen, waarvan de vierde en de vijfde respectievelijk „die niedrige" en „die ganz pöbelhafte" zijn. Welnu, „die

31. *Ontwerp*. 1774.

32. J. C. Adelung: *Versuch* (...). I. Vorrede. P. XV.

33. S. Johnson: *Dictionary*. Preface.

Sir Philip Sidney (1554-1586). Engels dichter en diplomaat. Schreef o.m. „An Apology for Poetry" (1595).

34. *Verslag*. P. 6.

35. *Berèdeneerd Plan*. P. 5.

Wellicht gaat de belangstelling voor zegswijzen en spreekwoorden terug op een humanistische traditie. (Cfr. bijv. de „*Adagiorum Collectanea*" (Paris, 1500) van Erasmus en de vele herwerkingen (door Erasmus zelf) en heruitgaven van deze collectie „*Adagia*". (Cfr.: Margaret M. Phillips: *The 'Adages' of Erasmus. A study with translations*. Cambridge, Univ. Press, 1964). Dr. F. Claes S.J. deelde me mee dat ook bijv. in de „*Thesaurus Theutonicae linguae*" (1573) van Plantijn heel wat zegswijzen voorkomen).

Sprüchwörter gehören grōßtentheils in die niedrige und pöbelhafte Sprache"; Adelong heeft het derhalve „nicht der Mühe werth gehalten, sie zu sammeln und noch weiter fortzupflanzen" ³⁶ !

De derde vraag die in 't eerste kapittel van het „Verslag" van 1809 aan de orde komt betreft „de wijze, waarop het Woordenboek moet zijn ingerigt". Waarop het antwoord ondubbelzinnig luidt dat de alfabetische orde het meest aangewezen ordeningsprincipe is, en wel alfabetisch „naar de letter, waarmede ieder woord aanvangt", niet „naar de wortels en woordfamiliën"; deze laatste ordening geeft immers „ongemakken en nadeelen" ³⁷.

Het „Beredeneerd Plan" van 1773 daarentegen zag als basisordening een meer „etymologische", in die zin „dat de woorden, welke men van eenen wortel keurt, in de voeglijkste en natuerlijkste orde die mogelijk is, de *derivata* onder hunne *primitiva*, (...), by een geschikt worden". Het voordeel van dit procédé: „Hier door zal de afleiding, en door de afleiding de oorspronkelijke beteekenis, zeer dikwylen klaer en duidelijk worden". Nochtans wordt ook in dit „Beredeneerd Plan" de alfabetische orde als ordeningsprincipe niet afgewezen, „terwijl ieder woord op de plaets daer men het volgens zyne letters zoeken zal, met alle zyne omschryvingen, bepalingen en verklaringen, behoort gesteld te worden, en van daer heen gewezen naer de plaets waer het onder zijn wortel gebracht is".

In het „Beredeneerd Plan" van 1773 komen derhalve beide ordeningsprincipes (het alfabetische en het etymologische) aan bod, hetgeen impliceert dat het volgens dit voorstel de bedoeling was een aantal woorden (met name de afleidingen) tweemaal op te nemen, eenmaal in de alfabetische orde, en eenmaal onder het corresponderend wortelwoord ³⁸.

Wat de spelling betreft, meer speciaal „de vraag, of men die woorden naar ééne bepaalde of wel naar meer spellingen zal opgeven", meent het „Verslag" van 1809 dat „het volgen van ééne

36. J. C. Adelong: *Versuch* (...). I. Vorrede. P. XIV.

37. *Verslag*. P. 8.

38. *Beredeneerd Plan*. P. 4.

In een bij de Leidse Maatschappij berustend exemplaar van dit „Beredeneerd Plan", door F. van Lelyveld „Overgezien en naar de byvoegsels en aanmerkingen en de nadere besluiten der Maatschappye verbeterd MDCCLXXX", en tevens voorzien van handschriftelijke aantekeningen o.m. van J. K. Valk en A. Kluit, lezen we in een (waarschijnlijk door Van Lelyveld geschreven) aantekening over de voorgestelde „etymologische" basisordening: „veele van onze Taalkundige Leden om verscheidene redenen, van andere gedachten zynde, zullen wy ieder woord plaatsen volgens den rang zyner letteren, en indien de afkomst zeker en ontwyfelbaar is het wortelwoord daar achter voegen, (...)".

bepaalde spelling zich eeniglijk moet aanprijzen" ³⁹. Ook dit is een echo van een stelregel uit 1773 : „Laetstelijk zal het ook een vereischte zijn, een naeuwkeurige en eenparige Spelling te gebruiken" ⁴⁰.

Een vierde onderafdeling tenslotte van het eerste kapittel van het „Verslag" van 1809, gaat na wat „aan het hoofd des Woordenboeks behore geplaatst te worden". Op dit stuk hadden de ontwerpers blijkbaar grootse plannen : „aan het hoofd" van het woordenboek zou o.a. een grammatica en een geschiedenis van onze taal, plus „een berigt omtrent de *spellingen*, van ouds af tot heden toe, bij opvolging, onder ons gebruikt" moeten worden opgenomen ⁴¹.

Het tweede kapittel van het „Verslag" van 1809 bespreekt de „*hulpmiddelen*, ter zamenstelling van het Woordenboek voorhanden"; ook hier zijn er merkwaardige parallellen met het „Beredeneerd Plan" van 1773.

Inderdaad, beide voorstellen maken melding van een reeks bestaande woordenboeken - van het Nederlands zowel als van andere talen - en van andere taalkundig belangrijke werken; in beide rapporten vinden we de namen vermeld van o.a. Plantijn, Kiliaan, Hoogstraten, Halma, Ten Kate, Huydecoper, Junius, Spelman, Skinner, Schilter, Wachter, Johnson,... In 1809 komen daar nog o.a. de inmiddels verschenen woordenboeken van Weiland ⁴² en van Adelung bij.

Beide voorstellen wijzen er nochtans uitdrukkelijk op dat het raadplegen van deze bestaande woordenboeken en taalkundige werken niet volstaat. „Deze arbeid, op zich zelfs genomen, schoon van veel nut, en hier en daer iets nieuws aen de hand gevende, is niet genoegzaam : men moet een schat van taalkunde opvisschen, uit een zee van boeken en geschriften" heet het in 1773 ⁴³. Het „Verslag" van 1809 zegt dat er „niet tegenstaande de voorhanden zijnde hulpmiddelen, ter volmakinge nog zeer veel, ja het meeste, blijft aantevullen" ⁴⁴.

Deze gedachte leidt als vanzelf naar het derde kapittel van het „Verslag", „Over de *middelen ter volmaking*" van het woordenboek.

39. *Verslag*. P. 8-9.

40. *Beredeneerd Plan*. P. 6.

41. *Verslag*. P. 9.

42. P. Weiland : *Nederduitsch taalkundig woordenboek*. Amsterdam, 1799-1811.

43. *Beredeneerd Plan*. P. 7.

44. *Verslag*. P. 12.

Op de eerste plaats oordelen de opstellers van het „Verslag” het nodig „excerpten” te maken „uit de beste Vaderlandsche Schrijveren van vroegeren en lateren tijd” en uit stukken als „Charters, Privilegiën”, e.d. Wel menen zij dat het veiliger is het aan een aparte commissie over te laten een lijst op te maken van te exciperen schrijvers⁴⁵. In dit opzicht was het „Beredeneerd Plan” van 1773 verder gegaan, in die zin dat „de voornaemste geschreven en gedrukte boeken” die te exciperen zijn in zeven tijdperken werden opgedeeld en aangeduid. Merkwaardig is daarbij dat het „Beredeneerd Plan” van 1773 expliciet belangstelling toonde voor literatuur uit het Zuiden: Van Ghistele, Castelein, Anna Bijns, Houwaart en Van der Noot behoren tot de te lezen schrijvers⁴⁶.

Als tweede middel „ter volmaking” van het woordenboek meent men in 1809 dat moeten bijeengezameld de woorden „tot Wetenschappen, Kunsten, Handwerken, Fabrieken en Trafijken behorende”⁴⁷; dit is een echo van wat in 1773 opgesomd werd als „alle eigene Nederduitsche kunstwoorden van kunsten en wetenschappen, van ambachten, handwerken, koophandel, krijg- en wapenhandel, landbouw, vissery, jagt, zeevaart enz.”⁴⁸.

Ook het levend taalgebruik wordt in het „Verslag” niet uit het oog verloren! Immers, „tot het bijeen brengen (...) van de merkwaardigste woorden en spreekwijzen, in bijzondere Plaatsen en Gewesten in gebruik” zal men „de hulp en medewerking van de Korrespondenten” en leden van het Koninklijk Instituut moeten inroepen⁴⁹.

In 1773 achtte men het nodig „de levende volkstaal, dat is, de spreektael der burgers en landlieden, en zelfs de straettael, in opmerking te nemen”; vandaar dat ook in 1773 in de schoot van de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde van Leiden reeds voorgesteld werd „in ieder byzonder Landschap van Nederland, één of meer bekwame Leden te hebben, welke acht nemen op de Tael welke zy hooren spreken” om aldus woorden en uitdrukkingen, eigen aan bepaalde streken, te kunnen meedelen⁵⁰.

Het „Verslag” van 1809 vertoont eveneens overeenkomst met het „Beredeneerd Plan” van 1773 door het feit dat beide voorstellen op 't eind nader ingaan op de praktische werkwijze voor de materiaalverzameling⁵¹.

45. *Verslag*. P. 12-13.

46. *Beredeneerd Plan*. P. 7-8.

47. *Verslag*. P. 13.

48. *Beredeneerd Plan*. P. 8.

49. *Verslag*. P. 13-14.

50. *Beredeneerd Plan*. P. 8-9.

51. *Verslag*. P. 14-17. *Beredeneerd Plan*. P. 10-14.

Nochtans verschillen beide stukken hier op een essentieel punt, met name wat betreft de keuze van de legger op basis van dewelke het bijeengebracht materiaal dient geordend.

Het „Verslag” van 1809 stelt in dit opzicht voor om voor iedere letter enkele banden blanco papier aan te leggen, waarin „aan het hoofd van iedere oneven bladzijde” „een der woorden bij *Kiliaan* voorkomende, met deszelfs verklaring” zou geschreven worden, terwijl andere banden „de woorden, bij *Kiliaan* niet voorkomende” zouden bevatten⁵².

Het „Beredeneerd Plan” van 1773 daarentegen achtte het nodig „een Ligger of bekwaem Boekdeel te vervaerdigen”, waarbij gedacht werd aan „een geplaneerd en doorschoten Woordenboek van Halma, de druk van Wetstein”⁵³. Ook in het „Ontwerp” van 1774 en in dat van 1791 duikt als legger telkens het woordenboek van Halma op⁵⁴.

*

Het was nodig enigszins langer stil te staan bij het „Verslag, (...)”, betrekkelijk de inrigting en vervaardiging van het Algemeen Hollandsch Woordenboek” van 1809, omwille van het belang van de instelling van dewelke dit „Verslag” uitging, de omvang van het stuk zelf, en de systematische aanpak van problemen in verband met het op te stellen woordenboek die eruit blijkt.

Een vergelijking van dit „Verslag” met gelijkaardige woordenboekvoorstellen op 't eind van de 18de eeuw in de schoot van de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde van Leiden voorgebracht, en met de voorredes van gezaghebbende Engelse en Duitse woordenboeken als die van S. Johnson en J.C. Adelung, heeft ons nochtans geleerd dat de voorstellen geformuleerd in het „Verslag” van 1809 niet altijd oorspronkelijk zijn, en in heel wat gevallen teruggaan op of althans merkwaardige overeenkomsten hebben met deze vroegere lexicografische voorstellen en verwezenlijkingen.

52. *Verslag*. P. 15-16.

Cfr. C. Kiliaan: *Dictionarium Teutonico-latinum*. Antwerpen, 1574. 2de uitgave in 1588. De 3de uitgave verscheen in 1599 onder de titel „*Etymologicum Teutonicae linguae sive Dictionarium Teutonico-latinum*”.

53. F. Halma: *Woordenboek der Nederduitsche en Fransche Taalen, (...) / Dictionaire Flamend et François, (...)*. Amsterdam, Wetstein, 1717. Volgende uitgaven o.a. in 1729 en in 1758. Een eerste editie van het „Woordenboek der Nederduitsche en Fransche Taalen” werd reeds in 1710 bezorgd te Amsterdam-Utrecht, bij Pieter Mortier en Willem van de Water.

54. *Ontwerp*. 1774. Art. XXIII. *Ontwerp*. 1791. P. 6.

Anderzijds is ook dit „Verslag” zelf in de eerste helft van de 19de eeuw niet zonder invloed gebleven.

Een Noord- en een Zuidnederlander - J.C.W. Le Jeune en C.P. Serrure - verwijzen onafhankelijk van mekaar in de dertiger en de veertiger jaren uitdrukkelijk naar de voorstellen van 1809, en nemen de inhoud ervan geheel of gedeeltelijk over.

Inderdaad, in 1835 verschijnt het „3de stukje” van de „Bouwstoffen voor de Nederlandsche letterkunde en hare geschiedenis” van de Noordnederlander J.C.W. Le Jeune (1775-1864), waarin deze o.a. de lexicografische activiteiten van de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlands Instituut bespreekt, en zelf een „proeve” van woordenboek voor de letter A geeft⁵⁵.

Reeds in 1829, in het 2de stuk van zijn „Bouwstoffen” had Le Jeune de uitgave van een „*Algemeen Woordenboek van de taal*, in hare uitgestrektheid, tijdvakken, etymologien en definitien, provincialismen, stijl-onderscheidingen. Met aanhalingen die den zin staven en naauwkeurig nageslagen kunnen worden” als een desideratum opgegeven⁵⁶. Toen reeds vroeg Le Jeune aandacht voor „uitdrukkingen die aan sommige oorden of aan sommige standen bijzonder eigen zijn”, en die „veelal iets karakteristieks” hebben, of „eene oudere, elders vergeten beteekenis” bewaren, of „voor uitspraak of afleiding” van belang zijn. Ter verduidelijking van de betekenis ware het volgens Le Jeune best bij elk van deze woorden telkens de context op te geven (met aanduiding van plaats, tijd, persoon die 't woord gebruikt, enz....)⁵⁷.

Merkwaardig is tevens dat Le Jeune de aandacht vestigt op de taal van 't Zuiden, waarbij hij als twee onderdelen van eenzelfde taal het „Nederduitsch” en het „Vlaamsch” vernoemt. Minder goed te volgen is Le Jeunes bewering dat naast „eene Friesche aanverwante” in 't Noorden, er in 't Zuiden het „Waalsch” is, dat „bestanddeelen [heeft] die voor de Nederlandsche taal niet te verwaar!oozen zijn”⁵⁸.

55. J. C. W. Le Jeune: *Bouwstoffen voor de Nederlandsche letterkunde en hare geschiedenis*. 3de stukje. 's Gravenhage, 1835.

56. J. C. W. Le Jeune: *Bouwstoffen* (...). 2de stukje. 1829. P. 22-25.

57. J. C. W. Le Jeune: *Bouwstoffen* (...). 2de stukje. 1829. P. 23.

58. J. C. W. Le Jeune: *Bouwstoffen* (...). 2de stukje. 1829. P. 24.

Over de wederzijdse beïnvloeding van Vlaamse en Waalse dialecten schreef o.m.: L. Grootaers: *Quelques emprunts entre patois flamands et wallons*. P. 43-64 in: *Leuvense Bijdragen*. XVI (1924).

I.v.m. de Germaanse oorsprong van een aantal „Waalse” woorden, cfr.: J. Haust: *Étymologies wallonnes et françaises*. Liège-Paris, 1923. (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, 32). En: E. Legros: *A propos des éléments germaniques en wallon Liégeois*. P. 103-112 in: *Les dialectes Belgo-Romans*. I (1937), 2-3. Cfr. ook: L. Geschiere: *Éléments néerlandais du wallon Liégeois*. Amsterdam, 1950. (Kon. Ned. Akad. v. Wet., Afd. Letterk. Nieuwe reeks, dl. LIII, nr. 2).

Het is evenwel door het „3de stukje” van zijn „Bouwstoffen”, verschenen in 1835, dat Le Jeune zich een naam verworven heeft in de voorgeschiedenis van het „Woordenboek der Nederlandsche taal”.

In dit geschrift van 1835 stelt Le Jeune met spijt vast dat de auteur van de „Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche tale” - d.i. A. Ypey (1760-1837) - in zijn overzicht geen gewag heeft gemaakt van de activiteiten van de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut op het stuk van de Nederlandse taalstudie⁵⁹. Le Jeune vindt het dan ook gepast zelf een bondig overzicht van deze bedrijvigheid te schetsen. Waarbij hij enerzijds een vrij gedetailleerde inhoudsopgave geeft van het „Verslag” van 1809 ter vervaardiging van een „Hollandsch woordenboek”, en anderzijds stilstaat bij het „Verslag van de Commissie der taalkundige werkzaamheden betrekkelijk de bastaardwoorden”, in dezelfde Tweede Klasse in 't zelfde jaar 1809 uitgebracht. Ook de taalkundige bedrijvigheid van individuele geleerden - o.a. Bilderdijk, Ypey, Willems,... - wordt door Le Jeune kort aangestipt⁶⁰.

Alvorens zijn eigen „proeve” van de letter A te geven⁶¹, schetst Le Jeune in een notedop hoe een „Woordenboek der Nederlandsche taal” er volgens hem moet uitzien.

Algemene doelstelling moet volgens hem zijn „die taal in haren geheelen omvang te doen kennen en te bewaren”. Meer expliciet geformuleerd betekent dit: „Naar tijdsruimte, omvat alzoo dat Woordenboek alles wat, van het begin der tale af, eenig ook zelfs 't geringste deel er van uitmaakte; naar plaatsbepaling, alle oorden van Nederland, waar zij gesproken is”. Voorwaar een ambitieus programma! Bij elk woord moeten zowel de betekenis(sen) als de oorsprong opgegeven, immers „de oorsprong van een woord is veeltijds het eenig zeker middel om de beteekenis buiten twijfel te stellen”; vermits nu de betekenis van een woord wel eens verandert, of niet duidelijk genoeg blijkt te zijn, is „eene duidelijke, hoezeer beknopte omschrijving van het Aangeduide (...) daarom onmisbaar”. In zijn eigen woordenlijst geeft Le Jeune dan ook voor die woorden die hij „'t zij in 't geheel niet, 't zij niet in die beteekenis, in onze woordenboeken” heeft gevonden, „na de aanduiding van den aard van het woord, van het land of het vak van

Over enkele wijzigingen van het Frans in België (vnl. Brussel) door aanraking met het Nederlands (Vlaams), cfr.: B. H. Wind: *Nederlands-Franse taalcontacten*. P. 1-11 in: *Neophilologus*. XLIV (1960).

59. A. Ypey: *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche tale*. Utrecht, 1812-1832. 2 vol.

60. Voor dit historisch overzicht, cfr.: J. C. W. Le Jeune: *Bouwstoffen* (...). 3de stukje. 1835. P. 134-157.

61. J. C. W. Le Jeune: *Bouwstoffen* (...). 3de stukje. 1835. P. 162-195.

kundigheid waar het behoort, de omschrijving (...), daarna de afkomst (...), en eindelijk de afgeleide of daarmee zamengestelde woorden”⁶².

Het is, in het licht van de projecten en voorstellen die uitmonden in het „Woordenboek der Nederlandsche taal”, één van de grote verdiensten van J.C.W. Le Jeune geweest dat hij in 1835, ruim 25 jaar nadat de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut haar „Verslag” had uitgebracht, in zijn „Bouwstoffen” opnieuw de aandacht gevestigd heeft op dit „Verslag”, en er een korte inhoud heeft van weergegeven.

*

Tot dusver waren het Zuiden en de taal van Zuid-Nederland weinig of niet betrokken geweest bij de activiteiten ter vervaardiging van een groot woordenboek van onze taal in de eerste decennia van de 19de eeuw. Kenschetsend in dit verband is bijvoorbeeld dat de titel van het „Verslag” van 1809 spreekt over het vervaardigen van een „algemeen *hollandsch* woordenboek”. Wél was er een J.C.W. Le Jeune die in 1829 terloops gewag maakte van het „Vlaamsch” als onderdeel van het algemeen Nederlands⁶³.

De Gentse hoogleraar Constant Philippe Serrure (1805-1872) heeft in de veertiger jaren van de 19de eeuw een belangrijke rol gespeeld met betrekking tot het vestigen van de aandacht op de taal van het Zuiden wanneer lexicografische projecten op 't getouw worden gezet.

In een artikel in „De Middelaer” van 1841-42 gaf hij immers een kort overzicht van de eerste paragraaf van het „Verslag” van 1809, met name het antwoord op de vraag „Wat moet het bedoelde Woordenboek behelzen?”, en vroeg hij daarbij uitdrukkelijk aandacht voor de taal van Zuid-Nederland⁶⁴.

Serrure gaat uit van de pas bereikte „eenheid van spelling” in Vlaanderen⁶⁵, en meent dat men nu verder moet gaan op 't ingeslagen pad, en „ook de eenheid van tael, der geschrevene tael, (...), door al de Nederduitsch sprekende gewesten van Belgie” moet betrachten. Ter bereiking van dit doel kent hij „geen gepaster middel dan de uitgave van een *Algemeen Woordenboek*”.

62. J. C. W. Le Jeune: *Bouwstoffen* (...). 3de stukje. 1835. P. 158-161.

63. Cfr. supra, p. 122.

64. C. P. Serrure: *Over de inrigting en samenstelling van een algemeen Nederduitsch woordenboek*. P. 277-286 in: *De Middelaer* II (1841-42).

65. Eenheid bereikt op het „Taelcongres” van 23 oktober 1841. (Cfr.: F. A. Snellaert: *Taelcongres en Vlaamsch feest, gehouden te Gent den 23 en 24 oktober 1841*. Gent, Hoste, 1842).

Dit terrein is nog grotendeels braakliggend. Immers, sedert de uitgave van het woordenboek van Kiliaan⁶⁶ „is er by ons niet één Woordenboek verschenen, waerin genoegzame taekennis aen den dag is gelegd, of waerin men blyken heeft gegeven dat men ook de onderscheidene dialekten van ons vaderland heeft geraedpleegd”. Het woordenboek van Des Roches⁶⁷ bijvoorbeeld „is geheel op de Antwerpsche tongval en uitspraek gegrond”. En „andere Woordenboeken die later verschenen, (...), zyn alleen uit hollandsche bronnen byeengebragt, en dus werd in deze de geschrevene en de gesprokene tael van Belgie geheel over het hoofd gezien”. Als voorbeeld van een dergelyk voor België onvolledig woordenboek noemt Serrure het woordenboek van Weiland⁶⁸.

Serrure stelt dan uitdrukkelijk dat „men by het samenbrengen van een algemeen Woordenboek” „vooral (...) op de tael van Belgie eene byzondere aendacht [zou] moeten geven”. Merkwaardig is bovendien dat hij expliciet de *gesproken* taal van het Zuiden vernoemt: „Wat nu onze gesprokene tael betreft, deze bleef hun [d.i. „de Hollanders”] geheel en al onbekend”.

Voor de samenstelling van een algemeen woordenboek kent Serrure „geen geschikter plan” dan het „Verslag” van 1809. In zijn weergave van het antwoord van dit „Verslag” op de vraag wat het woordenboek moet omvatten, last Serrure „zulke veranderingen en zulke schikkingen” in als hij „voor Belgie noodig” acht. Een paar voorbeelden. Bij de overname van wat het „Verslag” zegt over de woorden welke „aen *byzondere* plaetsen en gewesten eigen zyn” bijvoorbeeld, weidt Serrure uit over de noodzaak „voor de onderscheidene gewesten van ons vaderland afzonderlyke *Idiotikons* te vervaerdigen”, waarbij hij het voorbeeld van Duitsland inroept⁶⁹. „Uit deze zou men later al het goede, al het bruikbare putten en in het Woordenboek opnemen”. Serrure zelf geeft alvast bij zijn artikel een „Proeve van een Leuvensch *Idiotikon*” mee⁷⁰.

Ook wanneer het „Verslag” van 1809 het heeft over de verouderde woorden, en daarbij de namen van Hooft, Vondel en Huygens citeert, zal Serrure dit Noordnederlands trio niet noemen, maar wel naast „onze talryke Woordenboeken”, „onze spel- en spraekkunsten” en „onze oude verzamelaers van spreekwoorden”.

66. Cfr. supra, noot 52.

67. J. Des Roches: *Nieuw Nederduytsch en Fransch Woorden-boek*. Antwerpen, Grange, 1769.

68. Cfr. supra, noot 42.

69. O.a. Beieren, Hamburg, Osnabrück, ... (Cfr. bijv. J. A. Schmeller: *Bayerisches Wörterbuch*. Stuttgart-Tübingen, 1827-1837. 4 vol.).

70. C. P. Serrure: *Proeve van een Leuvensch Idiotikon*. P. 286-299 in: *De Middelaer II* (1841-42).

gewagen van „onze beste dicht- en prosaschryvers”; onder dezen vinden we o.a. de namen van De Wree⁷¹ en Poirters⁷².

Deze twee voorbeelden mogen volstaan ter illustratie van Serrures bekommernis de voorstellen van het „Verslag” van 1809 op een dusdanige wijze aan te vullen dat ook met de taal van Zuid-Nederland voldoende rekening zou worden gehouden.

Het onmiskenbaar belang van Serrures artikel van 1841-42 ligt hierin dat Serrure het Zuiden gewezen heeft op het bestaan in Noord-Nederland van een „Verslag”, een ontwerp tot het vervaardigen van een woordenboek van het Nederlands, en vooral dat hij in dit artikel gewezen heeft op de eenzijdigheid van dit „Verslag” en van bestaande woordenboeken doordat ze te exclusief Noordnederlands georiënteerd waren. Serrure vraagt dan ook uitdrukkelijk aandacht voor de Zuidnederlandse geschreven en gesproken taal wanneer plannen en projecten ter vervaardiging van een groots opgezet woordenboek van het Nederlands ter sprake komen.

Tenslotte vormt dit artikel tevens het bewijs dat er ook in 't Zuiden geleerden waren die het nut en zelfs de noodzaak van een algemeen woordenboek van het Nederlands inzagen.

Constant Philippe Serrure was nochtans niet de enige, noch de eerste Vlaming die in de eerste helft van de 19de eeuw het probleem van het samenstellen van een woordenboek van 't Nederlands aan de orde stelde.

Er is bijvoorbeeld ook Ferdinand Augustijn Snellaert, die in zijn artikel „Iets over den toestand onzer tael en letterkunde” van 1840 voorhoudt dat het „wenschelyk ware (...) dat er een algemeen woordenboek der tale ondernomen wierde”. Daarbij ware het volgens hem de beste formule „dat men het gouvernement, in zyne onwilligheid om eene Academie op te richten, gerust liete, en men van zelfs zich vereenigde en de geschikste [sic] taelkenners uitkoos voor de medewerking, waer de Noord-Nederlanders een ruim deel zouden aen nemen”⁷³.

Volgens Snellaert zouden derhalve een aantal Vlamingen en Noordnederlanders zich moeten verenigen en de handen aan 't werk slaan.

Terloops maakt Snellaert hier tevens een allusie op voorstellen en plannen van het einde van de jaren dertig om de in 1836 op-

71. Olivier De Wree (1596-1652). Brugs geschiedkundige en dichter. (Cfr. *Biographie Nationale*. VI. Kol. 22-24).

72. Adriaen Poirters (1605-1674 (?)). 17de-eeuws Zuidnederlands dichter. (Cfr. *Biographie Nationale*. XVII. Kol. 889-894).

73. F. A. Snellaert: *Iets over den toestand onzer tael en letterkunde*. P. 14-34 in: *Belgisch Museum* IV (1840).P. 29.

gerichte „Maetschappy tot bevordering der Nederduitsche tael- en letterkunde” om te vormen tot een „Nederduitsche Academie”, een instelling die o.m. het samenstellen van een woordenboek van het Nederlands tot taak zou krijgen.

Inderdaad, in november 1838 was naar minister De Theux een ontwerptekst dienaangaande gestuurd, opgesteld door J.F. Willems en de Gentse kanunnik J.-J. De Smet, waarin onder artikel 4 te lezen was dat de leden van de op te richten academie zich o.a. zouden „bezig houden met het samenstellen van een woordenboek der nederduitsche tael”⁷⁴.

In een brief van 3 januari 1839 aan Jan De Laet had Snellaert eveneens een allusie gemaakt op de lexicografische doelstellingen van de op te richten academie; ze zou o.a. „de hoogere taelstudie tot den hoogst mogelyken graed brengen”, Jan Frans Willems zou „geheimschryver” worden, en „de akademie zou hem dan gelasten een taelkundig woordenboek uit te geven”⁷⁵.

Blijkbaar waren het heftig verzet van de bestaande Brusselse academie, en tevens de argwaan in eigen rangen - met name in de „Antwerpse groep” van flaminganten - voldoende om het plan een Vlaamse academie op te richten te doen mislukken⁷⁶. In 1840 zelf nog was de oprichting van een Vlaamse academie of een Vlaamse afdeling bij de Brusselse academie één van de eisen van het Petitionnement⁷⁷, doch het zou nog tot 1886 duren eer deze Vlaamse eis zou in vervulling gaan, en er te Gent een Vlaamse academie zou opgericht worden.

Feit is in ieder geval dat F.A. Snellaert rond 1840 geweest heeft op de noodzaak een woordenboek van het Nederlands samen te stellen; dit project situeert hij begin 1839 nog binnen de werkzaamheden van de op te richten academie; een jaar later, in 1840, ziet hij meer heil in een vereniging van bekwame „taelkenners” van Noord en Zuid, los van enige instelling of structuur.

*

Om onze lijst van instellingen en personen die in de eerste helft van de 19de eeuw plannen opperden of projecten uitwerkten

74. Cfr.: Th. Coopman en L. Scharpé: *Geschiedenis der Vlaamsche letterkunde*. Antwerpen, 1910. P. 72.

75. Cfr.: A. Deprez: *Jan Frans Willems en Ferdinand Augustijn Snellaert. Een vriendschap. 1836-1846*. P. 119-144 in: *Verlagen en Mededelingen van De Leiegouw*. XIV (1972), afl. 2. P. 137.

76. Cfr.: Th. Coopman en L. Scharpé: *o.c.* P. 72-78. Cfr. ook o.m. een brief van De Laet aan Snellaert uit december 1838. (A. Deprez: *Jan Frans Willems en Ferdinand Augustijn Snellaert. Een vriendschap*. P. 135-136).

77. Cfr.: H. J. Elias: *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*. Tweede deel. 2de druk. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1971. P. 63.

om te komen tot een groots opgezet woordenboek van onze taal, te vervolledigen, moeten we hier tenslotte nog even een blik werpen op het in 1827 anoniem verschenen „Kort begrip van het zamenstel onzer taal” - van de hand van Tielman Olivier Schilperoort - ,een werk dat hoofdzakelijk *spraakkundige* onderwerpen behandelt ⁷⁸.

Het „besluit” van deze publikatie is nochtans belangwekkend op strikt *lexicografisch* gebied. Daarin geeft Schilperoort immers o.a. vrij zware kritiek op Weiland's „Nederduitsch taalkundig woordenboek” (1799-1811), en op het in 1826 verschenen eerste deel van de nieuwe, verkorte versie ervan, nl. het „Beknopt Nederduitsch taalkundig woordenboek” (1826-1830). Schilperoort geeft zelf een „Proeve” van woordenboek, de bewerking van een gedeelte van de letter A, of, zoals het op het titelblad heet, „eene reeks van achtereenvolgende woorden, als voorbeeld eener mogelijke behandeling van een *de beteekenissen onderscheidend* taalkundig woordenboek” ⁷⁹.

Het „Nederduitsch taalkundig woordenboek” dat Weiland had samengesteld met gebruikmaking van de bouwstoffen die op 't eind van de 18de eeuw in de schoot van de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde van Leiden waren verzameld, vond in de ogen van Schilperoort geen genade. Vooral met Weiland's principiële verklaring van 1799 dat hij „het niet ondienstig oordeelde, om, in navolging van *J. C. Adlung*, tevens de verschillende beteekenissen der woorden optegeven”, kon Schilperoort niet akkoord gaan. Door het gebruik van de term „tevens” had Weiland immers impliciet toegegeven dat de opgave van de diverse woordbeteekenissen niet zijn hoofdbedoeling was, en dit ging in tegen Schilperoort's opvattingen terzake ⁸⁰.

Ook in het pas (in 1826) verschenen eerste deel van het „Beknopt Nederduitsch taalkundig woordenboek” is de opgave van de verschillende woordbeteekenissen secundair gebleven, en laten - volgens Schilperoort - de verklaringen in 't algemeen te wensen

78. Cfr. over T. O. Schilperoort: C. G. N. de Vooy's: *Een vergeten grammaticus uit de tijd van Siegenbeek en Weiland*. P. 94-101 in: C. G. N. de Vooy's: *Verzamelde taalkundige opstellen*. III. Groningen, 1947.

79. *Kort begrip van het zamenstel onzer taal*, (...). Amsterdam, 1827. Besluit. P. 247-280.

80. P. Weiland: *Nederduitsch taalkundig woordenboek*. [Deel I:] A. Amsterdam, 1799. Voorberigt. P. (7). Cfr. ook supra p. 116, voor wat Adlung over de betekenisopgave zegt.

Weiland's hoofdbekommernis met zijn „Nederduitsch taalkundig woordenboek” was de woordsoorten aan te duiden en de spelling aan te geven. (Voorberigt. P. 5-6). Hij wijst erop dat hij op die manier tegemoet komt aan een paar vereisten, gesteld in het „Beredeneerd Plan (...)” van de Leidse Maatschappij van 1773. (Beredeneerd Plan. P. 5-6).

over. Bijzonder erg vindt Schilperoort dat Weiland geen gebruik gemaakt heeft van Bilderdijs geschriften, o.m. zijn „Verhandeling over de geslachten” en zijn „Taal- en dichtkundige verscheidenheden”, en van het „Uitlegkundig woordenboek der tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut”⁸¹.

Dit alles heeft Schilperoort ertoe aangespoord zelf een korte „Proeve” (17 blz. !) van woordenboek (een gedeelte van de letter A) te geven, opdat men hem niet zou verdenken „als wilde hij zich bot vieren in de bedilling, die *ligt*, zonder zich te durven wagen aan de kunst zelve, die gewis *moeijelijk* is”⁸². In zijn „Proeve” komen vooral samenstellingen met „aan” aan bod; Schilperoort had ten andere de behandeling van „aan” in het „*Beknopte*” woordenboek van Weiland precies als voorbeeld van onnauwkeurige en onvolledige bespreking gesteld⁸³.

*

Het besluit van dit kort onderzoek naar de lexicografische activiteit in Noord- en Zuid-Nederland in de eerste helft van de 19de eeuw is dat met het mislukken van de werkzaamheden terzake van de Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde van Leiden op 't eind van de 18de eeuw de draad niet zonder meer doorgeknipt en rond 1850 heropgenomen werd op de Taal- en Letterkundige Congressen. Er is bijvoorbeeld onmiskenbare overeenkomst tussen sommige voorstellen geformuleerd in de Leidse Maatschappij en bepaalde passages uit het „Verslag” van 1809. Bovendien sluiten de stukken van Le Jeune en Serrure bij dit „Verslag” aan.

Het uitvoerig „Verslag” van 1809, opgesteld door een Siegenbeek, een Bilderdijk, een Weiland, en anderen, de projecten, voorstellen en aanmerkingen van een Schilperoort, een Le Jeune, een

81. *Kort begrip* (...). Besluit. P. 248-254.

Bedoeld worden:

– W. Bilderdijk: *Verhandeling over de geslachten der naamwoorden in de Nederduitsche taal*. Amsterdam, 1805.

– W. Bilderdijk: *Taal- en dichtkundige verscheidenheden*. Rotterdam, 1820-1823. 4 vol.

– *Uitlegkundig woordenboek op de werken van Pieter Korneliszoon Hooft*, uitg. door de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut (...). Amsterdam, 1825-1838. 4 dln. (Cfr. ook supra, noot 15).

82. *Kort begrip* (...). Besluit. P. 255.

83. *Kort begrip* (...). Besluit. P. 252.

C. G. N. de Vooys meent dat de vergelijking van deze korte „Proeve” met de corresponderende bladzijden van Weiland, in het nadeel van deze laatste moet uitvallen, zowel op het stuk van de betekenisomschrijving als in het vlak van het opgenomen woordmateriaal. (C. G. N. de Vooys: *Een vergeten grammaticus* (...). P. 100-101).

Serrure, een Snellaert, het zijn zovele getuigen van een niet aflatende belangstelling in Noord en Zuid – ook in de eerste helft van de 19de eeuw! – voor lexicografisch werk, en van het inzicht in de noodzaak te komen tot een groots opgevat, beschrijvend woordenboek van de Nederlandse taal.